

Српски грб и химна у XX веку? (1)

1. Предлог радне групе за државне симболе

Приликом промоције предлога новог грба и химне Републике Србије, чланови Радне групе за државна знамења су истакли да свака нормална држава мора да има своја аутентична знамења која на посебан начин изражавају њене основне вредности, државни континуитет и традицију и да је Србија стара европска земља и да старе европске државе имају своје старе, часне и препознатљиве симболе.

На основу тога, Радна група је предложила старе симболе Краљевине Србије из 1882. године: грб Краљевине Србије (Слика 2) и химну “Боже правде”.

Sl. 1. Grb Kneževine
1830-1882

Реакције јавности су углавном биле тројаке: већина је због неинформисаности неопредељена, бивши комунисти су против, јер у томе виде преживеле симболе али нису ништа конкретно предложили, а традиционалисти су за, јер је Србија много дуже била Краљевина него Република.

Sl. 2. Grb Kraljevine
Srbije 1882-1918

Грб и химна сваке земље, народа или државе, поред тога што служе као Сл. 2. Грб Краљевине Србије 1882-1918 Сл. 1. Грб Кнежевине 1830-1882 идентификациони симболи, треба и да позитивно делују на народну свест и осећања. Зато ради правилног обликовања родољубља код избора грба и химне мора да се води много рачуна које и какве идеје су уткане у њих. Свака слика, мелодија и осећање има духовну позадину, која делује, не открива се увек лако, али ипак може да се доведе до пуне свести. Да би се добро упознали симболи и њихова духовна позадина, треба да се проуче и околности под којима су ти симболи настали. У неким случајевима симболи настају много пре свог употребног времена, и тек касније утичу на велике друштвене промене. То је познато још из Библије: “И казиваше им реч у многим причама, колико су могли да слушају. А без приче им не говораше, но својим

ученицима насамо све објашњаваше” (Марко, глава 4, 33-34).

Социолог културе Др Милош Немањић, је у свом прилогу расправи о државним знамењима то истакао речима да је: “...дошло време да добро размислимо о својој историјској идентификацији... У најдубљем слоју комплекса вредности налазе се слике и симболи који чине основне представе једног народа. Ниједна европска држава, без обзира на све интеграционе процесе, не одриче се својих темељних културних вредности и симбола који оличавају те вредности... Питање државних симбола данас не може да буде ни само плебисцитарно ни искључиво питање експерата. Потребно је објаснити значај, смисао и суштину свих симбола...” (М. Немањић: Симболичка моћ на делу, Политика 19. 12. 2001, стр. 6).

У сваком случају, још није направљена анализа актуелне хералдичке ситуације. Да би дошли до правих државних симбола, који ће бити изнад дневне политике и идеолошких (зло) употреба,

треба да се детаљније упознамо са историјским током у коме су ови симболи настали и да затим размотримо наше доба. Јер хералдика је наука о грбовима, која обухвата познавање, вештину сликања и право на грбове, и захтева објективан научни прилаз државном грбу.

2. Како су настали грб и химна обновљене Краљевине Србије

Почетком XX Европу су сачињавале старе апсолутистичке монархије, са феудалним поретком и добро разрађеном хералдиком. Државни грбови су се састојали од круне владара и хермелинског огртача који закриљује штит са хералдичким симболима. Ретко која монархија је до средине XX века имала устав, јер је владар поседовао неограничену власт. Сходно томе, химне су имале династички а не народни карактер. Најчешће почињале са “Боже, чувај краља или цара”, већ према томе ко је био на челу државе.

Sl. 3. Dvoglavni orao, Lazarica

4. Dvoglavni orao, Ljubostinja

Ово владарско апеловање на Бога Оца је настало у XVIII и XIX веку јер је Запад, тонући у материјализам, почео да Христов лик из Еванђеља трансформише у Краља Исуса, и свест о Божанском се постепено сводила на апстрактну представу о Богу Оцу. То наравно не може да издржи православну критику, јер: “Бога нико никад није видео, јединородни Син који је у наручју Оцином, он га јави” (Јован 1, 18), “Мој Отац ми је све предао. И нико – сем Оца – не зна ко је Син, и ко је Отац – зна само Син и онај коме 40

Љубомир Стевовић Син хоће да открије” (Лука, 10, 22) и “Ја сам пут и истина и живот; нико не долази Оцу – сем кроз мене” (Јован, 14, 6). Наши преци су у средњем веку врло добро знали које Христос и зато наше владаре из династија Немањића а, Мрњавчевића и Лазаревића на ктиторским композицијама у манастирима увек благосиља Христос Пантократор (С. Радојчић: Портрети српских владара у Средњем веку, Скопље 1934).

Sl. 5. Dvoglavni orao, Kalenić

У феудалној Европи XX века Кнежевина Србија (1830-1882) је била изузетак: није имала племство, сељаци су обрађивали своју земљу и сваки Србин је слободно могао да носи оружје. То је углавном била заслуга кнеза Милоша а (1780-1860). Иако историчари обично истичу његове деспотске особине, он је уствари био отац модерне српске демократије, јер је спречио обнављање феудализма. Кнез Милош је то лаконски објаснио младом Јовану Ристићу у Хајлербергу, само једном реченицом: “Првљаци српски хтедоше да заведу у Србији спахилуке, као у Влашкој, но ја нисам дао” (Живан Живановић: Политичка историја Србије, ИВ, 158, 1925). Највећи борац за српски државни грб у XIX веку је био кнез Милош и после силних дипломатских перипетија Кнежевина Србија је 1838. стекла званичан грб (слика 1) али до краја, 1882. године, није имала химну.

После погибије кнеза Михајла (Крагујевац 1822 – Топчидер 1868) 29. маја 1868. у Топчидеру, на српски престо је дошао четрнаестогодишњи Милан Обреновић, ИВ кнез Српски (рођен 1854 у Манасији, Влашка – Беч 1901)), син Милоша, сина Јеврема, брата кнеза Милоша а. Његово пунолетство је свечано прослављено 10. августа 1872. у Народном позоришту у Београду. После церемоније је изведен комад Маркова сабља, који је по наруџбини

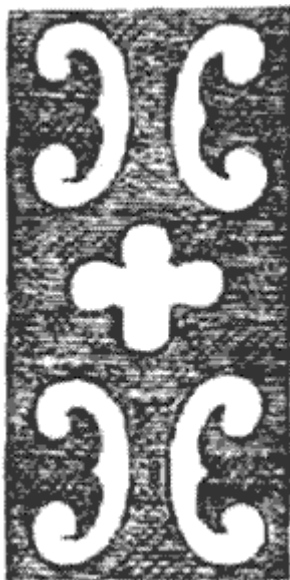
написао управник позоришта Јован Ђорђевић (Сента 1824 – Београд 1900), инспирисан алегоријом Јована Стерије Поповић а Сан Краљевића Марка из 1848. године (М. Павловић: Књига о химни, Горњи Милановац 1990). На крају комада се, према мелодији Словенца Даворина Јенка, капелана и композитора Народног позоришта, певала песма без наслова, од две строфе:

Боже правде, ти што спасе
Од пропасти досад нас!
Чуј и од сад наше гласе,
И од сад нам буди спас!
Моћном руком води, брани
Будућности српске брод;
Боже спаси, боже храни
Српског кнеза, српски род!

Једна воља да задахне
Сложна срца, боже дај!
Па да Српству зора сване,
Дугој беди дође крај!
Да нам сину лепши дани,
Да слободе сазри плод;

Боже спаси, боже храни
Српског кнеза, српски род!

Јован Ђорђевић није био велики песник него пре компилатор. Под утицајем Змајеве Народне химне из 1865, која почиње са “Боже правде, браничу створења” и Ђорђевић је оду из Маркове сабље почео са “Боже правде”, а Змај је апелатив на Бога преузео из аустро-хабсбуршке химне “Готт ерхалте” (Боже храни/цара/) претворивши га у “Бога правде”. Песници су свакако мислили да се обраћају Богу Оцу, али су уствари направили некаквог новог, исувише апстрактног Јустуса.

6. Srpski tetragram
Dečanski horos

После ратова са Турском 1876-1877. и 1878. Србија је постала Независна Кнежевина увећана за 14,76% и са четири нова округа: Нишким, Пиротским, Врањским и Топличким (Пред-Кумановска Србија). То није ишло лако, јер смо имали веће проблеме са Русијом на дипломатском, него са Турском на бојном пољу. Русија је хтела да Санстефанским миром те крајеве, које смо ми ослободили, уступи новоствореној Кнежевини Бугарској, коју су они ослободили. Тада је кнез Милан одвео руског конзула на Чегар, пред Ћеле-кулу, и рекао му: “Ево екселенцијо! Када Руси начине још једну овакву Ћеле-кулу од српских глава, и ову моју поврх њих метну, онда ће тек Бугари добити Ниш” (Светолик Гребенац: Краљ Милан и његово доба, Београд 1938, стр. 29). Ниш је био спасен, али се кнез Милан замерио руском двору и дипломатији па је морао да направи политички салто-мортале и да се преоријентише на суседну Аустроугарску. Кад је све то завршио, почео је да ради на припремама да Кнежевина Србија прерасте у Краљевину. Године 1881. је почела изградња железнице у сарадњи са француским финансијером Бонтуом, зидање Краљевског двора (сада Стари двор), а Стојан Новаковић (Шабач 1842 – Ниш 1915) је био задужен за нови Краљевински грб, итд. Изненада Бонту је банкротирао 18. јануара 1882.

и Србија пада у дуг од 40 милиона динара, два пута већи од државног буџета. То су биле велике паре јер је динар тада вредео 0,32 грама злата. Да би предупредио финансијску неизвесност, Милан је на брзину, без крунисања јер династија Обреновића није имала круну, организовао проглас Краљевине 22. фебруара 1882. у Народном позоришту. За химну је узета завршна песма из Маркове сабље која је изведена за његово пунолетство пре десет година. Текст је нешто измењен: Јован Ђорђевић је избацио другу строфу и додао још три, кнез је постао краљ, мелодија је остала без промена и тако је настала химна Боже правде:

Боже правде, ти што спасе
Од пропасти досад нас!
Чуј и од сад наше гласе,
И од сад нам буди спас!

Моћном руком води, брани
Будућности српске брод;
Боже спаси, боже храни
Српског Краља, српски род!

Сложи српску браћу драгу
На свак, дичан, славан рад:
Слога биће пораз врагу,
А најјачи српству град!

Нек на српства блиста грани
Братске слоге златан плод,
Боже спаси, Боже храни
Српског Краља, српски род

Нек на српско ведро чело
Твог не падне гњева гром,
Благослови Србу село,
Поље, њиву, град и дом!

Кад наступе борбе дани,
К победи му води ход,
Боже спаси, Боже храни
Српског Краља, српски род.

Из мрачнога сину гроба,
Српске круне нови сјај,
Настало је ново доба,
Нову срећу, Боже, дај!

Краљевину српску брани,
Петвековне борбе плод,
Српског Краља, Боже, храни,
Моли ти се српски род!

Велики историчар, Стојан Новаковић је рад на грбу почео врло студиозно. Пошао је од тога да

грб обновљене Краљевине треба да се заснива на грбу старе, средњовековне краљевине. Прво је простудирао изворе и литературу, и ангажовао сликара Владислава Тителбаха да преслика двоглаве орлове из манастира Жиче, Лазарице (слика 3), Љубостиње (слика 4), Каленића (слика 5), Раванице и Манасије. После три године своја истраживања је скупио и објавио под именом “Хералдички обичаји у Срба, у примени и књижевности”, (Годишњица Чупића ИВ, стр. 1-140, 1884; прештампао у: Историја и традиција, СКЗ Београд 1982, стр. 293-434).

Sl. 7. Grb Kraljevine Srbije, gravura Ernsta Krala, 1882 1904.

На основу литературе и Тителбахових цртежа Новаковић је показао да је је грб Немањићке Србије био двоглави бели орао у полету на црвеном пољу, а у књизи дечанског калуђера Гедона Јуришића (Дечански првенац, Нови Сад 1852) је нашао да се на тракама Дечанског хороса налази најстарији српски тетраграм (слика 6, Д. Тодоровић: Налази из старе солунске ливнице, Хиландарски зборник 8, 121, 1991): “То би била најстарија слика онога грба с којим је Србија као Кнежевина почела свој државни живот”. Како је формиран грб Краљевине Србије (слика 2) Новаковић детаљно говори:

“С проглашењем Краљевине 22. фебруара 1882. јавила се потреба да се грб промени и обновљеној Краљевини нов грб да... Ко је пажљиво читао ову расправу видеће на каквим је основима склопљен нови грб. По хералдич ком укусу нашег времена, а из основа које се доказују

аутентичним споменицима, израђени су сви саставни делови новог грба. Из старе краљевске круне, која је сачувана на толиким новцима, изведена је сведена круна по форми садашњих краљевских круна. По старим аутентичним облицима двоглавога орла узет је на нови грб двоглави орао у полету, и спрам нашег времена узето је натуралистич ко хералдичко цртање... Како се Краљевина Србија развила из Кнежевине Србије, то је државни грб Кнежевине стављен на прси орлу, и задржан је плашт којим се све новије државе у Европи служе и који је већ на грбу Кнежевине Србије усвојен.

Sl. 8. Kruna kralja Petra I Karađorđevića, 1904

Тако је на новом Краљевинском грбу хералдичким начином представљен постанак обновљене Краљевине”. Закон о грбу Краљевине Србије је био усвојен 20. јуна 1882. и прешло се на израду грба (Зборник закона и уредаба, ХХХВИИ, 132 1882). Стојан Новаковић и бечки посланик Филип Христић су тај посао, не зна се на чију препоруку, поверили двадесеттворогодишњем Ернсту Кралу, студенту Уметнич ке занатске школе у Бечу, који је касније постао славни к. к. дворски сликар грбова. Од Крала су наручена “два оригинала, један црним, шрафиран по хералдичким правилима у две трећине формата приложене скице, и један у потпуним бојама на пергаменту” и да после направи 1000 црнобелих копија (Архив Србије;

МИД, Новаковић Христићу 20. јула 1882). Тако је настао наш чувени Краљевински грб. После Мајског преврата и убиства краља Александра Обреновића и краљице Драге 29. маја 1903. на престо је ступио краљ Петар И Карађорђевић (Београд 1844 – Београд 1921). Свечано крунисање је било у Саборној цркви у Београду 8. септембра 1904. Круна је (слика 8) према нацртима Михајла Валтровића, по краљевој жељи, била направљена од дршке Карађорђевог топа, који се сада чува у Карађорђевом конаку у Тополи. (Љ. Мишковић-Прелевић: Валтровићеви нацрти за крунидбене инсигније Петра И Карађорђевића, Зборник МПУ, 24-25, 119, 1980-1981). Краљ Петар И је био једини крунисани владар обновљене Србије. Ниједан Обреновић пре њега, и ниједан Карађорђевић после њега, није ставио круну на главу. Смена династија није утицала на државни грб, који је остао непромењен, али је Министарство просвете расписало конкурс за

нову химну. На конкурс је добио Алекса Шантић но његова песма Боже, на поља земље ове је била претерано компликована, тешка за памћење, без ритма, непевљива, и после жестоке критике у јавности он сам је затражио да се повуче. Тако је Србија пуних шест година била без химне, све док краљ Петар на свој 65. рођендан 27. јуна 1909. није потписао указ којим 1904. се враћа стара химна Боже правде, уз измену рефренских стихова: Краља Петра, Боже храни, Моли ти се Српски род. Неколико година после тога, Краљевина Србија са овим државним симболима, грбом и химном који су настали у доба краља Милана Обреновића, и династијом Карађорђевића остварила је своје највеће победе у Ратовима за ослобођење и уједињење 1912-1918. После овог историјског прегледа развоја државних симбола Краљевине Србије, можемо да пређемо на анализу наше актуелне хералдичке ситуације.

3. Предлог грба Републике Србије

За грб Републике Србије је предложен грб Краљевине Србије из 1882. године (слике 2 и 7), који као симболе краљевске власти садржи две хералдичке краљевске круне и краљевски плашт од хермелина. Србија је сада Република и не може да у свом грбу има хералдичке симболе који означавају актуелну краљевску власт. Председници република не носе ни круне ни хермелинске плаштите. Србија увек има право на своје традиционалне симболе. Српска историја и традиција не почињу ни 1941, ни 1904, ни 1882, ни 1815, ни 1804, него од ХИИ века, од Немањића. Три главна српска хералдичка симбола су:

9. Štefan Prvovenčani
Žiča 1309 - 1316

– Краљевска круна, од крунисања Стефана Првовенчаног у Жичи на Спасовдан, 20. маја 1221. (слике 7 и 8). Овакве куполасте круна су се у византијском културном простору звале “стеме”.

– Двоглави сребрни (бели) орао на пурпурном (црвеном) пољу, грб Краљевине и Царевине Србије од Краља Милутина, од 1309-1316. Најстарији сачувани српски двоглави орао се чува у депоу Народног музеја под инвентарским бројем 2193 (слика 11). Двоглави орао са полураширеним крилима и опуштеним перима се у хералдици дефинише као “двоглави орао у полету”.

– Пурпурни (црвени) штит са сребрним (белим) крстом и четири слова “С”, грб Српске Деспотовине, од Деспота Стефана Лазаревића, од

1402. После пада Српске средњовековне државе представља грб Српског народа у најширем смислу. У нашој хералдици се овај грб скраћено зове “Српски штит”, а сам симбол крста са четири “слова”, уколико није на штиту, зове се “Српски тетраграм” (слика 6).

10. Kralj Radoslaw
Žiča 1309-1316

Стојан Новаковић је 1882. у грбу Краљевине Србије спојио два средњовековна симбола: двоглавог белог орла у полету на црвеном штиту и Српски штит. Остао је још проблем круне. У хералдици круна изнад штита и/или плашта представља симбол суверенитета власника грба. Ту су се јавила два проблема: краљ Милан није имао круну која би ушла у грб, а у то доба се није знало о броју и изгледу круна Немањића, јер је већина наших манастира са портретима владара била под турском окупацијом. Зато Новаковић каже да је “Из старе краљевске круне, која је сачувана на толиким новцима, изведена (је) сведена круна по форми садашњих краљевских круна. Дакле, узета је

”неименована” хералдичка краљевска круна без српског историјског корена иако је он постојао. Српски грб и химна у XX веку?

Седам година касније се навршавало пет стотина година од Косовске битке и Србија се спремала да је свечано обележи. За ту прилику је, између осталог, уведен Орден кнеза Лазара, највиши

српски орден (1889-1941), који су имали право да носе само краљ и престолонаследник (Српске новине бр. 79 од 9. 4. 1889). Нацрте за орден је направио Михаило Валтровић, архитекта, археолог, професор и директор Народног музеја, један од твораца “српског стила” у архитектури, сликарству и примењеној уметности (С. Богдановић, Михаило Валтровић (1839-1915), Друштво историчара уметности СР Србије, Свеске, бр. 1, Београд, 1977, 4).

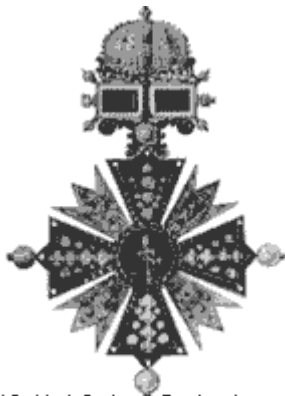

11. Dvoglavi orao
Žiča 1309-1316

Орден се састојао од ланца, који се носи око врата, и крста који пада на груди. Крст је направљен од црвеног емајла са дијамантима, а између кракова избијају сребрни зраци са рубинима (слика 12, Историјски музеј Србије, инв. бр. 4708). У медаљону у средини крста је фигура кнеза Лазара у владарском орнату. Изнад крста се налазе таблица са годинама 1389. и 1889. и круна Немањића, за коју Валтровић каже: “Круна је старог византијско-српског облика, како се види на глави Душановој у његових новаца, на печатима цара Лазара и иначе на већ наведеним сликама српских краљева и царева по нашим манастирима. Круна је искићена белим, црвеним и плавим и зеленим камењем.” (Доситије, година, број 3, стр. 5, 1889). Иако то не наводи, очигледно је

да је Валтровић круну реконструисао према портретима Стефана Првовенчаног и краља Радослава на улазу у Жичу (слике 9 и 10, из књиге Бранислава Живковића, Жича, цртежи фресака 1985).

Године 1898. краљ Александар Обреновић је направио велике династичке манифестације поводом четрдесет 46 Љубомир Стевовић Жича 1309-1316 10. Краљ Радослав Жича 1309-1316 11. Двоглави орао Жича 1309-1316 12. Крст Ордена Светог кнеза Лазара Акварел Михајла Валтровића, 1889 година од Свето-Андрејске скупштине и повратка кнеза Милоша на престо (рестаурација Обреновића). Јубилеј је свечано обележен као национални празник, кнез Милош је проглашен за Милоша Великог и њему у част је установљен орден Милоша Великог (слика 13). Орден Милоша Великог се делио за династичке заслуге, и после Ордена кнеза Лазара био је највиши орден у Србији. На орден је постављена Валтровићева круна Немањића а са Ордена кнеза Лазара: “Медаљон виси на старој српској круни Немањића... Круна је рељефна и златна с разнобојним емаљираним драгим камењем бисером” (Зборник закона и уредаба, ЛИВ, 721, 1903).

12. Kрст Ордена Светог кнеза
Лазара
Акварел Михајла Валтровића, 1889

Када смо пре десет година за грб Републике Србије први пут предложили двоглавог белог орла са Српским штитом и круном Немањића (Лазар Герић и Љубомир Стевовић: Грб са круном Немањића, Политика, 28. 09. 1991, стр. 16) пошли смо од грба Краљевине Србије (слике 2 и 7), јер је било крајње време да се заустави черупање Српског грба, које је почело 1941. године, (слика 14), кад је остао без круне, симбола суверенитета, и настављено 1945, кад су уклоњени двоглави орао и часни крст (слика 15), тако да је остао само штит са четири слова “С” (или “оцила”, како се често погрешно верује) између црвене звезде петокраке и Сунца помраченог зупчаником. Дакле, стари Краљевински грб треба да се усклади са нашим временом.

Пошто је Србија република, из грба прво морају да се изоставе велика круна и хермелински плашт као атрибути краљевске власти. Затим, из истог разлога, мора да се изостави мања круна 13. Орден Милоша Великог са круном Немањића према Валтровићу, 1898 15. Грб Републике Србије без двоглавог орла и без крста, 1945-2000? 14. Двоглави орао без круне са “Недићевих” новчаница, 1941-1944 изнад штита са двоглавим белим

орлом. Међутим, то не би био комплетан грб, јер је круна изнад штита симбол суверенитета. Двоглави орао без круне се користио само за време немачке окупације 1941-1944. (слика 14). Зато на њено место треба да се постави круна Немањића која је од почетка ХИИИ века симбол наше независности.

13. Orden Miloša Velikog sa krunom Nemanjića prema Valtroviću, 1898

Пошто Валтровићева реконструкција круне Немањића већ има традицију од преко сто година, сматрали смо да треба да се усвоји и у нашем предлогу грба. Тако се завршава синтеза старих српских хералдичких симбола, коју је почео Стојан Новаковић и Република Србија добија универзални грб (слика 16) од сва три стара, аутентична српска хералдичка елемента: круне Немањића, изнад, црвеног штита са двоглавим белом орлом у полету, који на прсима има црвени штит са белом крстом и између кракова крста четири слова “С” (ћирилицом) истог облика као на Дечанском хоросу (слика 6). Ово су стари српски симболи из Средњег века, који су настали између 1221-1402, много пре него што се у XX веку појавио национализам који је само супротан материјалистички схватању света. Двоглавог белог орла у полету смо стилизовали на савременији начин, као прелаз између његовог представљања на каменим рељефима из средњег века и

Новаковић/Краловог “натуралистички приказивања” из 1882. Слова “С” на Српском штиту смо извели према њиховом облику на најстаријем српском тетраграму са ланаца полијелеја из Дечана.

Ако, Србија постане Краљевина, онда грбу са двоглавим орлом, Српским штитом и круном Немањића (слика 16) само треба да се додају плашт и круна краља Петра I Карађорђевића (слика 17). Они се сада налазе у Галерији академије Наука, у Кнез Михаиловој улици, у оквиру изложбе “Старе српске униформе” која ће трајати до краја марта месеца. У оваквом хералдичком склопу, изнад круне Немањића, круна краља Петра I Ослободиоца би дошла до пуног изражаја.

16. Grb Republike Srbije, predlog

17. Grb Kraljevine Srbije, predlog